

HALINA KARAŚ

Varšuvos universitetas, Lenkų kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: dialektologija, lenkų kalbos istorija, leksikografija.

JANO KARLOVIČIAUS INDĖLIS Į DIALEKTOLOGIJOS TYRIMUS. *LENKŲ TARMŲ ŽODYNAS – LŪŽIO ŽODYNAS*¹

Jan Karłowicz's contribution to dialectology.
Słownik gwar polskich [Dictionary of Polish
Dialects] as a breakthrough project

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje aptariamas Jano Karlovičiaus (1836–1903) indėlis į lenkų dialektologijos raidą. Didžiausią šio indėlio dalį sudaro autoriaus parengtas *Lenkų tarmių žodynas*. Veikalas buvo didžiulis lūžis lenkų tarmių leksikografijoje, be to, jis yra pirmasis visų tarmių žodynas ne tik lenkų, bet ir apskritai slavų kalbų plote. Karlovičius vertinamas ir kaip puikus mokslinės veiklos organizatorius. Mokslininko organizacinės pastangos geriausiai atsispindi Vilniaus valstybės istorijos archyve saugomoje medžiagoje, ypač laiškuose, kiek mažesniu mastu – Lenkijos archyvų medžiagoje. Ši medžiaga rodo, kad rinkdamas „liaudies dalykus“ Karlovičius bendradarbiavo tiek su mokslo žmonėmis, tiek su tarmių, folkloro ir plačiai suprantamos liaudies kultūros mėgėjais. Straipsnyje, atsižvelgiant į Kazimiero Nitčo 1911 m. publikuotą kritišką *Lenkų tarmių žodyno* recenziją, taip pat aptariamas šio veikalo turinys ir tikslai.

---

¹ Straipsnio rengimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (an. *Research Council of Lithuania*). Sutarties numeris: Nr. VAT-36/2012. Mokslo projektas *Janas Karlovičius – XIX ir XX a. sandūros mokslinio ir kultūrinio gyvenimo skleidėjas*.

ESMINIAI ŽODŽIAI: dialektologija, lenkų tarmės, lietuvių tarmės, leksikografija, Janas Karlovičius, *Lenkų tarmių žodynas*.

KEYWORDS: dialectology, Polish dialects, Lithuanian dialects, Lexicography, Jan Karłowicz, *Dictionary of Polish Dialects*.

ANNOTATION

The paper discusses Jan Karłowicz's (1836–1903) contribution to the development of Polish dialectology, consisting mainly in the compilation of the "Dictionary of Polish Dialects" – a major breakthrough in the Polish dialectal lexicography and the first full dialectal dictionary in the Slavonic language area – as well as in his work as an organizer of scientific life. His organizational efforts are presented chiefly on the basis of archival materials, mainly correspondence preserved e.g. in the Lithuanian State Historical Archives and – to a lesser extent – in the Polish archives. The materials exemplify Karłowicz's co-operation with both professional scientists and laymen (enthusiasts of folklore, dialects and of broadly understood folk culture) as far as collecting 'folk objects' is concerned. The paper also presents the content of the "Dictionary of Polish Dialects" with respect to the 1911 critical review by Kazimierz Nitsch.

1. DIALEKTOLOGIJOS PUOSELĖTOJO JANO KARLOVIČIAUS VEIKLOS MOKSLINIŲ TYRIMŲ SVARBA

Janas Karlovičius (1836–1903) daug nusipelnė puoselėdamas lenkų dialektologiją, nors šiandien jis prisimenamas tik kaip šešių *Lenkų tarmių žodyno* – pirmojo lenkų kalbos, ir netgi apskritai slavų kalbų, visų tarmių žodyno – tomų autorius.

Karlovičius daug metų buvo nepagrįstai ir aštriai kritikuojamas kaip kalbininkas (leksikografas ir dialektologas), tačiau dabar jis atrandamas ir vertinamas iš naujo (plg. Koniusz 2001; Okoniowa 2003, 2012; Karaś 2011, 2012; Rutkowska 2012). Jau anksčiau eilinės su jo asmenybe ir veikalu susijusios metinės buvo postūmis apmąstyti jo mokslinę kūrybą ir analizuoti dialektologinius pasiekimus (Perzowa 1979). Nors Stanislovas Urbančikas (Stanisław Urbańczyk) Karlovičių nelabai vertino kaip lingvistą ir jo mokslinę veiklą aprašė labai paviršutiniškai, lenkų kalbotyros istorijai skirtoje monografijoje pabrėžė jo organizacinius gebėjimus, įvardydamas jį kaip žymų mokslinės minties skleidėją (Urbańczyk 1993: 98–99). Panašiai rašė ir Henrika Peżowa (Henryka Perzowa 1979: 426).

2011 m. paminėtos 175-osios Karlovičiaus gimimo ir jo svarbiausio dialektologijos veikalo – *Lenkų tarmių žodyno* (toliau – LTŽ) – leidimo 100-osios metinės atskleidė poreikį išsamiai analizuoti jo indėlį į lenkų dialektologijos raidą ir iš naujo įvertinti vyraujančias nuomones apie jo mokslinę veiklą. Šios metinės Lenkijoje ir Lietuvoje parodė, kad būtina tyrinėti XIX ir XX a. sandūros mokslinį gyvenimą, apibrėžti Karlovičiaus kaip tuometinio „protų judėjimo“ organizatoriaus ir skleidėjo vaidmenį (Karaś 2012). Jis yra XIX ir XX a. sandūros lenkų mokslui ir kultūrai nepaprastai svarbi asmenybė, kurios platus ir įvairiausiai laimėjimai iki šiol nebuvo pakankamai ištirti.

Labai svarbu prisiminti Karlovičiaus asmenybę ir plačiau aprašyti jo indėlį į dialektologijos, ne tik lenkų tarmių leksikografijos, tyrinėjimus, kuris bent iš dalies jau buvo aptartas (plg. Perzowa 1979; Koniusz 2001; Okoniowa 2003; Karaś 2011).

2. JANAS KARLOVIČIUS – AREALINIŲ ETNOGRAFIJOS TYRIMŲ INICIATORIUS IR ORGANIZATORIUS

Karlovičiui kaip kalbininkui dialektologui skirtuose darbuose iki šiol pabrėžiama jo *Lenkų tarmių žodyno* autorystė, nurodant keletą nedidelių dialektologinių publikacijų, kurios nebuvo itin svarbios besiplėtojančiai lenkų dialektologijai. Tai *Gwara kaszubska* (1898), *O ile należałoby uwzględnić narzecza ludowe w gramatykach* (1894) (plg. Perzowa 1979: 429). Tačiau Karlovičius kaip dialektologas vertinamas ne dėl šių darbų. Reikia prisiminti, kad jo indėlis į dialektologijos tyrinėjimus yra žymiai didesnis, nei iki šiol buvo rašoma. Per mažai išskeliamą ir vertinamą jo veiklą, susijusią su arealinių dialektologijos tyrinėjimų inicijavimu ir organizavimu. Visuomet pabrėžiama jo iniciatyva organizuojant arealinius etnografijos tyrimus, tačiau jų negalima vertinti atskirai, be sąsajų su tarmių tyrimais. Karlovičiui etnografijos tyrinėjimai, į kuriuos jis entuziastingai įsitraukdavo ir kuriuos planavo bei organizavo, apėmė tiek tipinius etnografijos, tiek dialektologijos tyrinėjimus. Apie tai aiškiai liudija jo teiginys darbe *Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe* (1871), brošiūroje, kurioje skatino rinkti „liaudies dalykus“:

Wprzód przypomnę, jakie nauki korzystają ze zbiorów rzeczy ludowych: językoznawstwo (filologia porównawcza), lingwistyka, mitologia (wiaroznawstwo) i ludoznawstwo (etnografia) czerpią bezpośrednio i żyją prawie wyłącznie ze źródła rzeczy ludowych [...]. Językoznawstwo, gałąź nauki nowa, owoc myśli XIX wieku dopiero [...] naucza, że żaden język nie może być gruntownie zbadany bez ścisłego poznania go w czasie i przestrzeni [...]. Koniecznie potrzebny jest nam jak najobszerniejszy słownik prowincjonalizmów (powiatowszczyzn) [...].²

Šiame darbe autorius reikalauja rinkti tiek išskirtinai etnografinę, tiek su liaudies kalba ir kultūra susijusią medžiagą.

² *Vertimas:* Iš pradžių priminsiu, kokie mokslai naudojami tautinių dalykų rinkiniais: kalbotyra (lyginamoji filologija), lingvistika, mitologija (religijotyra) ir etnografija tiesiogiai remiasi ir egzistuoja beveik tik dėl liaudies dalykų [...]. Kalbotyra, nauja mokslo šaka, XIX amžiaus minties vaisius [...] moko, kad jokia kalba negali būti išsamiai ištyrinėta be tikslaus jos pažinimo laike ir erdvėje [...]. Mums būtinas kuo išsamesnis provincionalizmų (pavieto žodžių) žodynas [...].

Tai, kad jo kreipimasis neliko neišgirstas, liudija gausi korespondencija, rodanti jo bendradarbiavimą renkant „liaudies dalykus“ tiek su mokslo žmonėmis, tiek su tarmių, folkloro ir plačiai suprantamos liaudies kultūros mėgėjais. Dauguma jų buvo Karlovičiaus redaguojamo etnografinio laikraščio *Wisła* bendradarbiai, tekstų, skirtų liaudies kultūrai, autoriai, dažnai kaimų ar nedidelių regionų tarmių žodynėlių autoriai. Pavyzdžiui, Lietuvos valstybės istorijos archyve Karlovičiaus kolekcijoje (F1135-10-) išliko daug jam skirtų laiškų, kuriuos parašė etnografai-dialektologai, šiandien žinomi tik siauram mokslininkų ratui³: Juzefas S. Ziemba (Józef S. Ziemba), *Słownik prowincjonalizmów powiatu będzińskiego (gubernia piotrkowska)* (1891) autorius, Augustas Vžesnioviskis (August Wrześniowski), *Spis wyrazów podhalańskich* (1884) autorius, Janas Sembžyckis (Jan Sembrzycki), nedidelės publikacijos apie Mozūrų tarmę trečiame laikraščio *Wisła* tome (1889) autorius, Juzefas Lėpkovskis (Józef Łepkowski), *Wiadomości o Szląsku* (1849) autorius, Ignacija Piontkovska (Ignacja Piątkowska), Karlovičiaus LTŽ šaltinių sąrašė įvardyta kaip rankraštinio Sieradzo tarmės žodynėlio autorė, Melanija Parčevska (Melania Parczewska), 1907 m. publikuotą *Przyczynki do słownika gwary śląskiej* autorė, Joana Anelė Milevska (Joanna Aniela Milewska), Karlovičiaus LTŽ šaltinių sąrašė klaidingai paminėta kaip rankraštinio Didžiosios Lenkijos tarmės žodynėlio, kuris iš tikrųjų susijęs su Ciechanovco Mazovijoje (Ciechanowiec na Mazowszu) apylinkių tarmėmis, autorė (žr. Karaś 2011: 95), Blažėjus Pavlovičius (Błażej Pawłowicz), straipsnio *Wyrazy gwarowe z okolic Tarnowa* autorius (1893), Stanislovas Poliačekas (Stanisław Polaczek), darbo *Powiat chrzanowski w W. Ks. Krakowskim. Monografia historyczno-geograficzna* (1914) su tarmių žodžių žodynėliu autorius, Karolis Matijosas (Karol Mátyás), *Słowniczek gwary ludu zamieszkującego wschodnio-południową najbliższą okolicę Nowego Sącza* (1891) autorius), Ščensnas Jasčebovskis (Szcześnie Jastrzębowski), LTŽ šaltinių sąrašė įvardytas kaip rankraštinio Radomsko tarmės žodynėlio autorius.

Šią Karlovičiaus veiklą gerai apibūdina 1982-02-19 Ignacijos Piontkovskos laiškas, kuriame pateikiamas asmenų, sutikusių bendradarbiauti su *Wisła* renkant ir siunčiant etnografinę ir dialektologinę medžiagą⁴, sąrašas: 1. kun. Prulinskis (Pruliński) iš Klobucko (Kłobucko), 2. kun. Godorovskis (Godorowski) iš Vielienės (Wieluń), 3. Vyšnevskas (Wiśniewska) iš Slavencineko (Sławencinek), 4. Leonas Vineris (Leon Winer) iš Konino (Konin), 5. Krušinskis (Kruszyński) iš Tureko (Turek), 6. Zofija B. (Zofja B.) iš Sieradzo (Sieradzkie) vaivadijos, 7. Ana L. (Anna L.) iš Piotrkovo

³ Visų išvardytų žodynėlių sąrašas yra straipsnio autorės darbe – Karaś 2011, jie aprašyti internetinėje publikacijoje *Dialekty i gwary polskie. Kompendium językowe*, red. H. Karaś, regionų puslapiuose – žr. <http://www.uw.edu.pl>.

⁴ Nurodoma pagal originalą, t. y. kartais pačią pavardę be vardo ar be vardo inicialo, o kartais vardą ir pavardės inicialą.

(Piotrkowskie) apskrities, 8. Marija K. (Marja K.) iš Sieradzo vaivadijos, 9. kun. Drozdovskis (Drozdowski) iš Sieradzo vaivadijos, 10. Vanda B. (Wanda B.) iš Vie-liunės (Wieluńskie) vaivadijos, 11. Stanislava K. (Stanisława K.) iš Vie-liunės vaiva-dijos (F1135-10-115-783). Iš sąrašo matyti, koks platus buvo bendradarbių ratas, kiek daug žmonių, taip pat ir dvasininkų (katalikų kunigų), įsitraukė į Karlovičiaus vadovaujamus teritorinius tyrimus.

3. VILNIAUS ARCHYVŲ REIKŠMĖ JANO KARLOVIČIAUS VEIKLOS TYRINĖJIMAMS

Lietuvos valstybės istorijos archyvas yra svarbus Karlovičiaus veiklos tyrimams. Be išvardytų laiškų, čia esama ir kitos įdomios medžiagos. Archyve išliko įvairių žodyno autoriaus dialektologinių užrašų, pavyzdžiui, gramatinių – tai vyriškosios asmeninės giminės daiktavardžių vardininko daugiskaita: *francia, kacia, organiścia, kamracia, wszyscy święcia, umarcia, rekrucia, studencia, swacia, wójcia* (F1135-10-141-60-62), arba eilėraštis „Nuo Drohičino“, išjuokiantis šveplavimą (F1135-10-141-42a):

*Jestem śob'e pańenecka, nie d'ewcyna
Z śadowego m'aszta Drojczyna
Mam śto żłotyh na procenče właśnej śumy
I gram śob'e na gitaře różne dумы⁵.*

Vilniaus valstybės istorijos archyvo turinys puikiai atspindi Karlovičiaus organi-zatoriaus ir kolekcionuotojo darbą, susijusį ne tik su lenkų, bet ir su lietuvių tar-mėmis. Jo nuopelnas lituanistikai, lietuvių dialektologijai iki šiol buvo mažai žino-mas, o pastaruoju metu vis dažniau pabrėžiamas šis veiklos aspektas. Pavyzdžiui,

---

⁵ Pagal ortografijos taisykles surašytas tekstas atrodytų taip:

*Jestem sobie panienecka, nie dziewcyna
Z szadowego miaszta Drojczyna
Mam szto żłotyh na procencze własnej szumy
I gram sobie na gitarze różne dумы.*

Tekstui būdingos dvi tarmių ypatybės, t. y. mozūravimas (le. *mazurzenie*, an. *mazuration*): *cz > c, ź > z* (*panienecka, dziewcyna, różne* = bendrinės lenkų kalbos žodžiai *panieneczka, dziewczyna, różne*), ir vadinamasis čia pateiktų garsų keitimas vienu kitais: *s > sz, z > ź* (le. *szadzenie*) – tai hiperizmai, atsi-radę vengiant mozūravimo (*miaszta, szto żłotyh, własnej szumy* = bendrinės lenkų kalbos žodžiai *miasta, sto złotych, własnej sumy*).

archyve yra gausi Lietuvos veikėjų ir mokslininkų laiškų, rašytų Karlovičiui, kolekcija – tai Jono Juškos (Jan Juszkiewicz), Jono Šliūpo (Jan Szlupa), Jono Jablonskio (Jan Jabłoński), Mečislavo Davainio–Silvestraičio (Mieczysław Dowojna-Sylwestrowicz) laiškai. Karlovičius ypač aktyviai susirašinėjo su Davainiu–Silvestraičiu ir su juo glaudžiai bendradarbiavo. Vilniaus valstybės istorijos archyve išliko apie 100 šio kontroversiško politinio veikėjo, „įžymaus lietuvių kalbos garbintojo“ (plg. Sawaniewska-Mochowa 2003) laiškų, rašytų Karlovičiui, kurio pasiekimų aprašymas lituanistinių tyrinėjimų srityje nagrinėjamas atskirame straipsnyje (Rutkowska 2012), todėl čia tik atkreipiamas dėmesys į šią problematiką.

Pravartu prisiminti šio tyrėjo tarmių leksikos mokslinio leksikografinio parengimo koncepciją, esančią 1876 m. darbe *Przyczyński do projektu wielkiego słownika polskiego*⁶, kuriame jis rašė:

Opis wyrazu prowincjonalnego bardzo niewiele różnić by się powinien od opisu wyrazów wszechpolskich, projektowanego powyżej. [...] Oprócz wymienionych tam kategorii dodać by tylko należało następane: 1) podając wymawianie wyrazu, bardzo starannie je uwydatnić; 2) dokładnie wymienić miejscowość, gdzie dany wyraz prowincjonalny się używa; 3) uczynić wzmiankę, czy odpowiedni wszechpolski wyraz znany jest w tej prowincji także, czy nie; w pierwszym razie, jaka zachodzi różnica w użyciu wyrazu prowincjonalnego (p. 44)⁷.

Citata nurodo į gana artimą šiuolaikiniam mokslinį Karlovičiaus požiūrį į tarmių fonetikos ir kalbos geografijos klausimus, pateikia jo liaudies tarmių ir literatūrinės kalbos tarpusavio sąsają suvokimą.

Karlovičius daug nusipelnė tirdamas Lietuvoje vartojamą lenkų kalbą. Žodžių iš Lietuvos nemažai atsirado tiek *Lenkų tarmių žodyne*, tiek jam gyvenant neišleistame darbe *Podręcznik czystej polszczyzny dla litwinów i petersburszczan...* Jo rankraštis, kurį Ana Kaupuž (Anna Kaupuž) rado Vilniaus archyve, o publikuoti parengė Elžbieta Smulkova (Elżbieta Smułkowa) (1984), iš pradžių buvo pristatytas šių dviejų autorių (1984), vėliau nuodugnai dar kartą ištirtas Zofijos Sawaniewskos-Mochovos (Zofia Sawaniewska-Mochowa), kuri parašė monografiją *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej. Słownictwo* (1990).

---

⁶ *Przyczyński* tekstas šiandien visuotinai prieinamas Lenkijos internetinės bibliotekos tinklalapyje www.pbi.edu.pl; 90 nuotraukų iliustruoja kūrinį, kuris – kaip skelbia antraštė – yra 1876 m. *Talentų akademijos ataskaitų atskiras atspaudas (Osobne odbicie ze sprawozdań Akademii Umiejętności 1876)*.

⁷ *Vertimas*: Tarminio žodžio aprašymas turi nežymiai skirtis nuo anksčiau projektuoto bendrinės lenkų kalbos žodžių aprašymo. [...] Be ten išvardytų kategorijų, reikėtų dar įtraukti šias: 1) nurodant žodžio tarimą, labai kruopščiai jį išryškinti; 2) tiksliai įvardyti vietovę, kurioje vartojamas šis tarminis žodis; 3) parašyti pastabą, ar atitinkamas bendrinės lenkų kalbos žodis provincijoje žinomas, ar ne; pradžioje paaiškinti, koks skirtumas atsiranda vartojant tarminį žodį.

4. JANO KARLOVIČIAUS LENKŲ TARIŲ ŽODYNAS – LŪŽIO ŽODYNAS

Neabejotinai svarbiausiu Karlovičiaus dialektologijos veikalu būtina pripažinti *Lenkų tarmių žodyną* (1900–1911)⁸, kuris pradeda naują lenkų tarmių leksikografijos istorijos etapą. Be daugelio sąsajų su ankstesnių laikotarpių žodynų darbais, jį galima apibrėžti kaip lūžio žodyną, kuriuo baigiasi antrasis etapas ir prasideda tolesnis lenkų tarmių leksikografijos istorijos laikotarpis. Lyginant su ankstesniais žodynais, jis išsiskiria gausiu turiniu ir medžiaga, tai svarbiausia. Antra, tai pirmas ir iki šios dienos vienintelis pabaigtas žodynas, kuriame yra visos lenkų tarmės (be emigracijos), pirmasis tokio tipo visose slavų šalyse. Iki šiol Karlovičiaus žodynas tebėra išsamus tarmių leksikos šaltinis, nors nuo publikavimo buvo išvardyta daug jo trūkumų ir klaidų.

Karlovičiaus *Lenkų tarmių žodynas* iki šiol nesulaukė išsamios monografijos, buvo tyrinėjami atskiri jo aspektai. Verta atkreipti dėmesį į Elžbietos Konius (Elżbieta Koniusz) monografiją *Polszczyzna z historycznej Litwy w „Słowniku gwar polskich“ Jana Karłowicza* (2001) ir į keletą jos straipsnių, skirtų Karlovičiaus LTŽ, tarp kitų – istorinės Lietuvos ekspresyviajai leksikai (Koniusz 2008) ar Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės palikimui Karlovičiaus leksikografiniuose darbuose (Koniusz 2005a). Į *Lenkų tarmių žodyną* buvo atsižvelgta aprašant lenkų tarmių leksikografijos istoriją tam skirtoje monografijoje (Karaś 2011) ir straipsnyje, susijusiam su lenkų tarmių žodynų tipologija (Karaś 2010). Karlovičiaus *Lenkų tarmių žodyne* esanti leksika tapo įdomaus eksperimento šaltiniu – trūkstamo Aleksandro Osipovičiaus (Aleksander Osipowicz) darbo *Słownik gwary augustowskiej* rekonstrukcija (Nowowiejski, red., 2009). Šis žodynas pateiktas Karlovičiaus LTŽ šaltinių sąrašė kaip rankraštinis žodynas, taip pat gan dažnai minimas LTŽ antraštinių žodžių straipsniuose sutrumpinimu *Osip*. Tai leido manyti, kad rekonstruotas žodynas bus gana išsamus. Henrikos Pežovos straipsnyje *Jan Karłowicz jako dialektolog* jubiliejinėje 1979 m. *Poradnik Językowy* brošiūroje pamąstymų ir aprašymo objektu tapo *Lenkų tarmių žodynas* ir jo vertinimas.

Karlovičiaus *Lenkų tarmių žodyne* yra visų lenkų tarmių leksika, kokią tuo metu buvo įmanoma surinkti atsižvelgiant į lenkų tarmių leksikos tyrinėjimų būklę. Šaltinių teksto fragmentų išrašus Karlovičius baigė 1896 m., į žodyną nepateko daug publikuotų darbų ir rankraščių, parašytų vėliau. Teksto fragmentų išrašų data lėmė, kad Karlovičiaus žodyne jau nebuvo pasinaudota dialektologijos, XX a. pradžioje Kazimiero Nitčo (Kazimierz Nitsch) dėka tapusios mokslinė disciplina, pasiekimais. Karlovičius teksto fragmentų išrašus baigė minėtais metais norėdamas

⁸ Po autoriaus mirties III tomą baigė redaguoti Heronimas Lopacinskis (Hieronim Łopaciński) ir Vaclovas Tačanovskis (Wacław Taczanowski), o IV–VI tomus suredagavo Janas Losius (Jan Łoś). Karlovičiaus LTŽ buvo išleistas Krokuvos talentų akademijos lėšomis.

suspėti apdoroti didelį medžiagos kiekį, surinktą per trisdešimt metų, arba bent jau atlikti leksikografijos darbus tiek, kad toliau redaguoti be didesnio vargo galėtų kas nors kitas. Apie tai jis kalba žodyno įvade (p. 1):

Przewidując, iż nie zdołam wyzyskać wszystkiego, wolałem ograniczyć się zasobami niezupełnemi i takowe ogłosić, niżeli pomnażać zapiski i przekazać je nieprzyjaźnym zwykle losom rękopisów pośmiertnych⁹.

Iš laiko perspektyvos matyti, kad tai buvo tinkamas sprendimas, nors Nitčas pavadino Karlovičiaus veikalą ankstyvu iškart po jo pasirodymo ir įvertino labai griežtai. Tačiau jei šis žodynas nebūtų pasirodęs, iki šiol Lenkijoje nebūtų visų tarmių žodyno, nes prieš amžių pradėti Nitčo darbai, skirti moksliniam lenkų tarmių žodynui, vyko ir iki šiol tebevyksta labai lėtai (išleista tikrai dalis žodžių, prasidedančių A–F raidėmis), o Karlovičiaus pomirtinio rankraščio likimas tikrai būtų buvęs „nepalankus“.

Todėl mokslininkas kreipėsi į Krokuvos talentų akademiją, siūlydamas jai imtis globoti rengiamą žodyną ir jį išleisti. Verta pabrėžti, kad testamente jis skyrė didelę sumą žodynui pabaigti tuo atveju, jei akademijai pritrūktų lėšų (plg. Koniusz 2001: 26). Jis taip pat įpareigojo savo sūnų Mečislovą (Mieczysław) stebėti darbų pabaigą. Dėl žodyno atsiradimo aplinkybių ir jam skirtų darbų istorijos esama gana daug literatūros (plg., pavyzdžiui, Appel 1904; Brückner 1904; Łoś 1904; Kryński 1904; Perzowa 1979; Koniusz 2001: 14–37), todėl čia aptariamas iš esmės paties žodyno turinys, jo šaltiniai, koncepcija ir metodologiniai sprendimai bei su juo susijusios nuomonės.

Karlovičiaus žodyne yra dvylikos puslapių įvadas, kuriame išdėstyta trumpa informacija apie medžiagą, tapusią žodyno pagrindu, rašybos problemas, taip pat padėkos asmenims, pateikusiems šaltinius (ypač rankraštinius žodynėlius), ir Krokuvos talentų akademijai. Šiuo aspektu jo veikalas buvo kritikuojamas dėl šaltinių – pagrindinės medžiagos, žodyno koncepcijos trūkumo. Žinoma, kad mokslininkas ketino plačiau pristatyti žodyną, apie tai liudija įvado sakinys: „pabaigęs veikalą, parašysiu apie tai išsamiau“; bet mirtis sutrukdė jam realizuoti šį sumanymą.

5. JANO KARLOVIČIAUS LENKŲ TARIŲ ŽODYNO ŠALTINIAI

Sutrumpinimų sąrašo apžvalga, esanti paskutiniame žodyno tome, kuriame Janas Losius iššifravo daug neiškių sutrumpinimų, įrodo, kad *Lenkų tarmių žodyne* panaudoti įvairūs šaltiniai. Čia išvardytini:

---

⁹ *Vertimas:* Numatydamas, kad nespėsiu visko panaudoti, norėjau verčiau apsiriboti neišsamiais ištekliais ir juos paskelbti, nei gausinti užrašų ir pasmerkti juos nepalankiam pomirtinių rankraščių likimui.

a) XIX a. ir ankstesnės įvairios tematikos ir įvairaus tipo (taip pat ir etnografiniai bei dialektologiniai, folkloro) publikacijos (įvairūs darbai, publikuojami leidiniuose *Wisła, Prace Filologiczne, Biblioteka Warszawska, Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie, Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*), Oskaro Kolbergo veikalai, dainos, pasakos, humoristiniai eilėraščiai, legendos, daugelio regionų padavimai;

b) 24 rankraščiniai lokalaus ir regioninio pobūdžio tarmių žodynėliai, taip pat ir iš:

- kalnų Mažosios Lenkijos (Małopolska górską) – 3,
- Pakarpatės (Podkarpacie) – 2,
- Lovicko (Łowickie) vaivadijos – 1,
- Sieradzo (Sieradzkie) vaivadijos – 1,
- Kielcų (Kieleccyzna) vaivadijos – 4,
- Liublino (Lubelszczyzna) vaivadijos – 3,
- Krokuvos (Krakowskie) vaivadijos – 1,
- Radomo (Radomskie) vaivadijos – 2,
- Mazovijos (Mazowsze) – 2,
- Palenkės (Podlasie) ir Suvalkijos (Suwalszczyzna) (tarmės žodynėlis iš Drohičino (Drohiczyn), Liudviko Čarkovskio (Ludwik Czarkowski) ir Aleksandro Osipovičiaus (Aleksander Osipowicz) *Słownik gwary augustowskiej*) – 2,
- Didžiosios Lenkijos (Wielkopolska) – 1; (kitas – J. Milevskos (J. Milewska), klaidingai apibūdintas kaip Didžiosios Lenkijos, iš tiesų jis susijęs su Cechanovo Mazovijoje apylinkėmis (Ciechanów na Mazowszu),
- Lietuvos – 1, vienos žvejų tarmės iš įvairių apylinkių;

c) sakytinė medžiaga, ypač iš Lietuvos (tai, kas Žodyne žymima „Ust. z Litwy“ – „Žodžiu iš Lietuvos“);

d) dvikalbiai ir bendrieji lenkų kalbos žodynai, specialieji: Mrongovijaus (Mrongowiusz) vokiečių–lenkų ir lenkų–vokiečių žodynas, Samuelio B. Lindės *Słownik języka polskiego, Słownik wileński*, pradiniai *Słownik warszawski* tomai, H. Labencio (H. Łabęckiego) *Słownik górniczy*, Erazmo Majevskio (Erazm Majewski) *Słownik nazwisk botanicznych zoologicznych polskich*, Kornelio Kozlovskio (Kornel Kozłowski) *Słownik leśny, bartny, bursztyniarski i orylski*, Muchlinskio (Muchliński) *Źródłosłownik wyrazów [...] z języków wschodnich*, enciklopedijos (pavyzdžiui, Orgelbrando didžioji enciklopedija, Ūkio enciklopedija).

Be rankraščių žodynėlių, atsiradus spausdintiems, jų pagausėjo. VI tomo, parengto Jano Losiaus, pabaigoje, sutrumpinimų sąrašė išvardyti 22, neskaičiuojant žodynėlių, pridėtų prie tarmių aprašymų ar kito pobūdžio darbų. *Biblioteka Warszawska, Wisła, Prace Filologiczne* išleisti žodynėliai – tai leksikos rinkiniai iš šių regionų:

- Šlonskas Ciešynski (Śląsk Cieszyński) – 2,
- kalnų Mažoji Lenkija (Małopolska góraska) – 4,
- Pakarpatė (Podkarpacie) – 2,
- Vakarų Mažoji Lenkija (Małopolska zachodnia), Zagłębie Dombrowskie (Zagłębie Dąbrowskie) – 1,
- Vidurio Mažoji Lenkija (Małopolska środkowa), Kielcų vaivadija (Kieleckie) – 2,
- Krokuvos (Krakowskie) vaivadija – 1,
- Liublino (Lubelskie) vaivadija – 1,
- Pietų pakraščiai (Kresy południowe) – 2,
- Mazovija (Mazowsze) – 3,
- Palenkė (Podlasie) – 2,
- Mazovija ir Palenkė kartu (Mazowsze i Podlasie łącznie) – 1,
- Kujavija (Kujawy) – 1,
- Chelmo žemė ir Kocevė (ziemia chełmińska i Kociewie) – 1.

Atsižvelgus į abiejų žodynų tipus, rankraštinius ir spausdintus, matyti, kad pagal skaičių daugiausia žodynų yra iš kalnų Mažosios Lenkijos – 7, Kielcų vaivadijos – 6, Mazovijos – 5, Pakarpatės – 4, Liublino vaivadijos – 4, Palenkės – 4, Rytų pakraščių (Kresy wschodnie) – 3.

6. *LENKŲ TARMŲ ŽODYNO TERITORINĖS IR CHRONOLOGINĖS RIBOS*

Karlovičiaus *Lenkų tarmių žodyno* geografinės ribos plačios. Tai visų tarmių žodynas, kuris apima visą lenkų tarmių teritoriją, taip pat rytus, nors ir netolygiai. Tas medžiagos nevientisumas teritoriniu požiūriu, apie kurį ne kartą kalbėta aprašant šį žodyną, atsirado dėl tuometinių tyrinėjimų būklės ir nepriklausė nuo autoriaus. Dominuoja, kaip žinoma, rytų tarmės, silpnai pristatytos vakarų tarmės, ypač Didžiosios Lenkijos, Silezijos, taip pat šiaurės lenkų, pavyzdžiui, Varmijos (Nitsch 1911 [1958]: 197, 200). Iš dalies – kaip pripažino pats Nitčas savo triuškinančioje Karlovičiaus žodyno recenzijoje – ši padėtis atsirado dėl objektyvių priežasčių, būtent dėl atitinkamų sisteminių tyrinėjimų stokos etninės Lenkijos Vakaruose, taip pat dėl to, kad žodyno autorius negalėjo patekti į rusų okupuotą teritoriją dėl savo gimimo ir gyvenamosios vietos.

LTŽ chronologinės ribos neplačios. Į jį įėjo medžiaga, surinkta prieš 1896 m., tad žodynas chronologiškai apima iš esmės XIX a. (visų pirma, jo antrąją pusę), nors retkarčiais įtraukti ankstyvųjų amžių, netgi viduramžių, žodžiai. Šiuo aspektu Nitčas taip įvertino Karlovičiaus žodyną:

[...] *choć w Słowniku znajdujemy tu i ówdzie jaki starszy wyraz gwarowy, to jednak autor włączył je do swego dzieła zupełnie przygodnie i bez żadnego systemu, że więc mamy do czynienia tylko ze słownikiem gwar polskich dzisiejszych* (Nitsch 1911 [1958]: 196–197)¹⁰.

Suprantama, žodyne yra labai nevienoda tam tikrų dialektų ir tarmių regionų leksikos kiekybinė ir procentinė dalis. Didžiausios spragos dokumentuojant Vakarų Lenkijos, t. y. Didžiosios Lenkijos ir Silezijos, leksiką. Dominuoja Mazovijos, Mažosios Lenkijos leksika ir leksika iš neetninės Lenkijos teritorijos (dabartinės Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos teritorija). Nitčas ypač kritikavo žodyną dėl „įtartinio lenkiškumo“ žodžių (Nitsch 1911 [1958]: 197), ypač vakarų slavų skolinius, dažnai įtraukiamus tuometinių rašytojų iš ankstesnės Žečpospolitos rytų teritorijos, siekiant suteikti kūriniams vietinio kolorito. Šis leksikos nevientisumas visų lenkų tarmių atžvilgiu lėmė negatyvias nuomones apie žodyną, tačiau reikia atminti, kad tai buvo tuometinės tyrimų būklės ir atitinkamos medžiagos stokos iš vakarų Lenkijos rezultatas. Situacija pagerėjo ir medžiagos atsirado vėliau, kai teksto fragmentų rašymas į Karlovičiaus LTŽ buvo jau baigtas.

Kitas trūkumas, dažnai įvardijamas vertinant Karlovičiaus veikalą, tai nevientisa lokalizacija (naudojant šaltinių santrumpas, o ne kalbinės geografijos duomenis, kas apsunkina naudojimąsi žodynu) ir spragos joje. Pateikus Losiaus iššifruotas neaiškių šaltinių santrumpas VI tome, tai nėra toks akivaizdus trūkumas. Karlovičius suvokė geografijos svarbą tarmių leksikai. Pirmiau cituotame 1876 m. darbe *Przyczynki do projektu wielkiego słownika polskiego* jis pabrėžė tikslaus kiekvieno žodžio geografijos apibrėžimo, tikslios kiekvienos citatos lokalizacijos, susijusios su atitinkamais kaimais, būtinybę. Leksikografo požiūrį dėl žodžių geografijos aptarė Elžbieta Koniuš, kuri, išanalizavusi istorinės Lietuvos leksikos geografiją Karlovičiaus žodyne, konstatavo, kad Karlovičiaus LTŽ nenukrypo nuo nusistovėjusio epochos požiūrio į žodžių geografiją ir jos vietą dialektologiniuose tyrinėjimuose, todėl „šiuo atžvilgiu tai yra savo meto produktas“ (Koniusz 2001: 78). Mokslinėje literatūroje pabrėžiamas šis Karlovičiaus teorijos ir praktikos skirtumas (plg. Karaś 1961: 361; Koniusz 2001: 65; Perzowa 1979: 435). Tačiau verta prisiminti, kad leksikografas juk pirmiausia naudojosi XIX a. ir ankstesniais rinkiniais, iš esmės tik bendrai lokalizuotais, o kartais ir nelokaluotais (tik XIX a. pabaigos žodynėliai turėjo gan tikslią lokalizaciją). Antra, tikslesnės lokalizacijos bandymas užimtų daug laiko ir žymiai pavėlintų žodyno darbus. Henrika Peżowa (1979: 435) teisingai įvertino šią padėtį: „Karlovičius, 1876 m. koncepcijos maksimalistas, praktikoje atsiskleidė kaip realistas. Parengė tokį žodyną, kokį tik galėjo parengti“.

¹⁰ *Vertimas*: [...] nors žodyne randame šen bei ten kokį nors senesnį tarmės žodį, kurį autorius įtraukė į savo veikalą visai atsitiktinai ir be jokios sistemos, vis dėlto tai yra šių dienų lenkų tarmių žodynas.

7. LENKŲ TARMIŲ ŽODYNO TURINYS IR TIKSLAI

Pats Karlovičius *Lenkų tarmių žodyne* nurodė esant daugiau kaip 50 000 žodžių (Koniusz 2001: 27). Straipsnio autorė suskaičiavo, kad pirmajame tome yra 7 688 straipsnius, įskaičiuojant 5 209 pilnus straipsnius (67,8 proc.) ir 2 479 straipsnius-nuorodas (32,2 proc.). Skaičiuojant vidutiniškai, apie 7 700 straipsnių tenka vienam tomui (kai kurie storesni). Galima apytiksliai apibrėžti Karlovičiaus LTŽ turinį pagal anksčiau pateiktus skaičiavimo principus – apie 46 000–50 000 žodyninių straipsnių kartu su straipsniais-nuorodomis). Iš esmės tai diferencinis žodynas, kadangi jame yra daugiausia leksikos, besiskiriančios nuo bendros lenkų leksikos, nors tai yra – ką kritikavo Nitčas – leksikos medžiaga, priklausanti „kasdieniam inteligentijos dialektui“. Sunku jį pavadinti išsamiu žodynu.

Be apeliatyvinės leksikos – remiantis tuometine leksikografijos tradicija pateikti pasirinktus asmenvardžius liaudies žodžių žodynėliuose – Karlovičius savo *Lenkų tarmių žodyne* pateikė pasirinktų įvairių asmenvardžių: antroponimų, daugiausia vardų (pvz.: *Daniło, Olek, Todora* ‘Teodora’, *Rozwaligóra* ‘vardas pasakoje’), pravardžių (pvz.: *Ruchala* ‘humoristinė pravardė’), pavardžių (pvz.: *Szumilas*), etninių pavadinimų (pvz.: *Rusak / Rusek* ‘rusas’, *Rusin, Rusnak* ‘ukrainietis’, *Szwab* ‘vokieitis’, *Szwed* ‘švedas’), geografinių pavadinimų, dažniausiai vietovardžių, ne tik didelių lenkų miestų (pvz.: *Dłutów, Garwolin, Gdańsk, Gdów, Rado, Rudawa, Rzeszów, Rzym, Sambor, Stradom*) ir kaimų pavadinimų (pvz.: *Daniec, Balice*), išvestinių būdvardžių (pvz.: *rzeszowski, dłutowski*) ir gyventojų pavadinimų (pvz.: *Gdańszczanin, Rudawianka*), kraštų pavadinimų (pvz.: *Ruś*), upių ir viršukalnių pavadinimų (pvz.: *Dniestr, Babia Góra*). Tokį pasirinkimą lėmė XIX a. medžiaga, kurią Karlovičius ėmė žodyno pagrindu. Karlovičiaus LTŽ surinktos leksikos chronologinės ribos neplačios, kadangi iš esmės apima XIX a. lenkų tarmių leksiką, nors pasitaisė ankstesnės, kartais net viduramžių laikų. Karlovičiaus žodyną galima laikyti sinchroniniu tarmių žodynu.

Pagal autoriaus sumanymą žodynas turėjo būti skirtas platesniam skaitytojų ratui, ne tik kalbininkams. Dėl to citatos rašytos pagal tuometinės ortografijos taisykles, o ne fonetinės transkripcijos principu. LTŽ paskirtį ir jo autoriaus sumanymą gerai atspindi viena iš pirmųjų Karlovičiaus veikalo recenzijų – Stanisłavo Dobrzyckio (Stanisław Dobrzycki), kuris 1904 m. taip rašė *Poradnik Językowy* puslapiuose:

Dzieło to pod względem naukowym należy do najlepszych rzeczy, które nauka polska w ostatnich czasach wydała; korzystać z niego będzie i badacz języka polskiego, czy się zajmie dyalektologią, czy historią języka, korzystać będzie psycholog tegoż języka, korzystać będzie

takže etnograf, socyolog itd. – a z biegiem czasu pokazywać się będzie, jak ten słownik stanie się wprost niezbędnym (Dobrzycki 1904: 52)¹¹.

Šiam tikslui skirta didelės apimties etnografinė informacija, neretai išsamus įvairių liaudies kultūros elementų aprašymas, tad žodynas patenka ne vien į kalbinių, bet ir į lingvistinių ir etnografinių žodynų ratą.

8. LENKŲ TARIŲ ŽODYNO MIKROSTRUKTŪRA

Žodyninio straipsnio struktūra tokia:

a) antraštinis žodis išskiriamas išretintu šriftu, dažniausiai tai vienas žodis, po jo eina fonetiniai variantai (pavyzdžiui, prie straipsnio *Adwent: Agwynt, Agwent, Jadwent, Jadwynt, Jadwint, Jadwient* ir pan.); bendrųjų lenkų žodžių paralelinės fonetinės formos (dažnai leksikalizuotos) retai iliustruojamos citatomis, plg., pavyzdžiui, straipsnį:

Cmentarz: »Centyrz« Goszcz. 132. »Polana, zwana Centyrz« Siem. 113. Rozpr. XVII, 21. »Cmentach« Aten. VI, 118. »Za cméntarzę« Hilf. 130. »Do cmätarza« ib. »Smentarz« Kuj. I, 164. Zb. XI, 121. »Cwentarz« Zb. I, 61. »Smyntárz« Rozpr. IX, 198. »Smentárz« ib. 199. »Smińtárz« Derd. 18. »Smintárz« Kętrz 58. »Swintárz« Pr.fil. IV, 257. »Cmén-tárz« Wisła VIII, 147. »Smętárz« Kaspr. 111. »Cyntyryz« Cer.

b) reikšmės apibrėžimas – dažniausiai sinoniminės ir aprašymo definicijos po ženkle =;

c) ilgesnė citata arba tik trumpas kontekstas, iliustruojantis žodžio vartojimą, nesant jokio konteksto – antraštinio žodžio arba jo fonetinio varianto lokalizacija;

d) citatos ir / arba žodžio lokalizacija, dažniausiai tai šaltinio sutrumpinimas, kartais papildomas žodžio geografija, jo dažnumo nurodymu, kartais etimologine informacija, pavyzdžiui, antraštiniuose žodžiuose:

Niewodniczy = starszy rybak, rybołów, oficjalista dworski, dozorujący połowami. Ust. z Litwy (wyraz tradycyjny, dzisiaj podobno nieużywany K.); Nogowac = biec, zmykać. Kuj. II, 273. Wisła IV, 843.;

Siurek = łotr (niem. Schurke): »A ja ciebie siurku (łotrze) nie chce« Kętrz. 54. [...]

¹¹ *Vertimas*: Šis veikalas moksliniu požiūriu yra geriausia, ką lenkų mokslas pastaruju metu išleido; juo naudosis ir lenkų kalbos tyrėjas, kai užsiims dialektologija ar kalbos istorija, juo naudosis ir tos pačios kalbos psichologas, taip pat etnografas, sociologas ir pan. – laikui bėgant pasimatys, kaip šis žodynas tampa tiesiog būtinas.

e) po ženkle || pateikiamos netipinės morfologinės formos arba kitos polisemiinių vienetų reikšmės (Blerwa = »owca (wyraz zgrubiały); (liet. augmentatyvas«); || »Blerwa = twarz szeroka i niekrztałtna – ‘platus ir nedailus veidas’«), arba frazeologiniai junginiai (pavyzdžiui, straipsnyje Ciepły: || »‘Ciepłe twoje słowo’ = ježeli ktoś coś obiecuje, o kim wątpią, żeby dotrzymał – liet. jeigu kažkas kažką žada, dėl ko abejojama, ar ištesės žodį« Zb. I, 65), palyginimai (pavyzdžiui, || Błogi oset = »Carduus Mariae« Błogi straipsnyje), arba kitos pastabos;

f) galima nuoroda į kitą straipsnį.

Vienareikšmio žodžio straipsnio pavyzdys:

Bładusia = blada dziewczyna: »Wyganiaj woły, bladusiu!« Kuj. II, 143. »(Gęsi) pomąciły w stawie wodę mojej bladusi« Pozn. III, 64. Wisła VIII, 491. »Ponoś mię, bladusiu, pięknie osukała« Zb. IV, 154, n 229. Por. Bładunia.

Labiau išplėsto straipsnio – daugiareikšmio žodžio pavyzdys:

Żywnie: »Żywnie = żyw np. jako żywnie tego nie widziałem« Rozpr. VIII, 179. »Żywnie nie wiem, co staremu warzą?« Kuj. i, 270 i 271. »Tom sablom, uo żywnie zamyślis, syćko wybijes« Zb. VII, 18. || »Żywnie = jedynie, tylko do upodobania, podług życzenia« Świąt. »Zapuscały sie te wyrodki ... na wszyckie jak jęno żywnie strony« Zb. VII, 45. || »żywnie = bardzo, wiele np. na ślub jechała, żywnie przez drogę płakała« (rzewnie) Fed. 414. »Żywnie płakała« Rog. n 131. Por. Rzewnie.

Karlovičius dažnai rinko antraštinius žodžius, buriančius ištisas žodžių šeimas arba kurią nors jų dalį, ypač kai kuriuos išvestinius žodžius: deminutyvus ar augmentatyvus, kartais morfologiškai besiskiriančias formas, sąlygojamas regiono, pavyzdžiui, daiktavardžius, besiskiriančius gramatine gimine, plg., pavyzdžiui, žodžio Podwórze straipsnį, kuriame leksikografas surinko regionines formas, suskirstytas pagal giminę ir išvestinius iš jų deminutyvus, pvz.:

|| Podwórz [...] || Podwórek [...] || Podwóreczek [...] || Podwyrek [...] || Podwyreczko [...] || Podwórcze [...] || Podworyszek.

Redagavimo požiūriu nesilaikyta vienodų taisyklių, pavyzdžiui, išvestiniai žodžiai gali atsirasti po ženkle || (por. vyžej *Podwóreczek*, *Podwyreczko*, *Podworyszek*) arba straipsnio pradžioje, antroje vietoje po antraštinio žodžio, plg.: *Cierepa*, *Cierepka* = liche *naczyńko* (gliniane) – liet. ‘mažas indelis (molinis)’. Kartais straipsnio pradžioje yra dvi fonetinės arba morfologinės formos, sujungtos kaip paralelinės jungtuku *albo* ‘arba’, tačiau antraštinio žodžio straipsnio tęsinyje po ženkle || atsiranda kitos šio žodžio paralelinės formos, plg.:

Bulbowiny bļp. a. Bulbownik = »nac kartoflowa« O. || »Bulwicze a. Bulwiny bļp. = nac kartofli« Pr.fil. III, 367.

Tokios morfologiškai, semantiškai besiskiriančios formos, kartais išvestiniai žodžiai pateikti be ženkle ||, plg.:

Bzducha a. Bzdziucha = rodzaj grzyba, rośliny O. (...) »Pākacina a. Bździuch = czar-ne porzeczeki « Zb. VIII, 257. »Bzdziuszka = jendyka, jenducha, na Litwie aksamitka = tagetes patula« Lub. I, 68. »Bzdziuch = bedłka okrągława, napełniona pyłem « pr.fil. IV, 804. Toż Osip.

Be šių trūkumų, antraštinio žodžio straipsniai pakankamai suprantami, juose yra daug svarbios informacijos apie surinktą leksiką. Sunkoka nustatyti geografiją, nes reikia lyginti bibliografinius sutrumpinimus su sutrumpinimų sąrašu, Losiaus pateiktu paskutiniame žodyno tome. Tačiau bibliografinė informacija – tai buvo pabrėžiama aptariant žodyną (plg. Karaś 1961: 361) – iš esmės yra išsami.

Šaltinių citatas Karlovičius pateikdavo šiek tiek keisdamas jų rašybą ir suvienodindamas užrašymo būdą, kadangi norėjo išvengti „margumo, kuris būtų kliūtis skaitytojams“ (iš Karlovičiaus LŽT įvado). Jis pasirinko rašybą, atitinkančią literatūrinės, bendrinės kalbos ortografiją, numatomam plačiam žodyno skaitytojų ratui. Panaudojo tik keletą specifinių ženklų kitokiems nei visos Lenkijos garsai, ypač kirčiuotiems balsiams: *á, é*.

9. ATSILIEPIMAI APIE JANO KARLOVIČIAUS LENKŲ TARMŲ ŽODYNĄ

Karlovičiaus veikalas – kaip pabrėžė Elžbieta Konius – tapo „įvairių vertinimų objektu, nuo entuziastingų iki labai kritiškų“ (2001: 7). Iš pradžių, kaip žinoma, pasirodė labai teigiamos recenzijos: Aleksandro Briuknerio (Aleksander Brückner) (1901, 1902, 1904), Stanislovo Dobžyckio (Stanisław Dobrzycki) (1901, 1904), Vladislovo Neringo (Władysław Nehring) (1901, 1903), Adomo Antonio Krinskio (Adam Antoni Kryński) (1901, 1907), Jano Losiaus (Jan Łoś) (1904). Jose buvo pabrėžiama:

- a) novatoriškas Karlovičiaus veikalo pobūdis, jo pionieriško darbo didumas ir su tuo susiję sunkumai (Briukneris, Losius);
- b) medžiagos įvairovė ir dažnai sunkiai prieinamų šaltinių gausa (Briukneris, Losius, Dobžyckis), nors buvo suprantama, kad jie neišsamūs, kadangi ši medžiaga pagal Losiaus apibrėžimą, tai „tikra jūra, skirta išgerti“ (pagal: Perzowa 1979: 432);
- c) patogumas surasti ieškomą žodį dėl antraštinio žodžio bendrinės lenkų rašybos (Neringas);
- d) apibrėžimo paprastumas ir tikslumas (Neringas);
- e) įvairių to paties žodžio reikšmių apžvalga (Dobžyckis);

- f) retų gramatinių formų nurodymas (Neringas);
- g) įvairių žodžio formų, jo pavidalų ir teritorinių ribų apžvalga (Dobžyckis);
- h) daugybė citatų – „tikslios ir kruopščiai parinktos citatos“ ir galimybė jas pasitikrinti dėl nurodomos lokalizacijos (Dobžyckis);
- i) autoriaus trumpos pastabos ir nuorodos (Neringas);
- j) antraštinio žodžio straipsnio išplėtimas papročių, apeigų, drabužių aprašymu, etnografiniais ir folkloro elementais (Briukneris);
- k) žodyno tinkamumas įvairiems leksikos tyrinėjimams, kiek siauriau – onomastikos (Neringas) ir etimologijos tyrinėjimams (Dobžyckis);
- l) dialektologijos žinių plėtojimas ir jų skleidimas (Dobžyckis).

Losius, baigdamas Karlovičiaus veikalo recenziją, pabrėžė jo svarbą ne tik kalbotyrai, bet ir apskritai visuomenei:

Jak każda rzecz dobra, „Słownik gwar polskich” jest dziełem bardzo użytecznym nie tylko dla tych, którzy szczególnie język badają, ale dla kół bardzo szerokich, ze względu zaś na wykonanie, na obfitość zawartego w nim materiału, na ogrom włożonej w niego pracy, stanowi najpiękniejszy liść wawrzynowy w wieńcu zasług Jana Karłowicza, oraz jeden z kamieni węgielnych językoznawstwa polskiego (Łoś 1904: 180)¹².

Pirmosiose recenzijose retkarčiais atsirasdavo kritiškų nuomonių. Pavyzdžiui, Neringas atkreipė dėmesį į trūkstamus šaltinius, ne visada aiškius sutrumpinimus, informacijos apie kai kuriuos „mįslingus“, ypač svetimos kilmės, žodžius stoką (plg. Perzowa 1979: 432).

Pirmąją labai kritišką recenziją parašė ir paskelbė Nitčas, 1911 m. pasirodžius Karlovičiaus žodynui. Iki šiol ši recenzija turėjo įtakos kitų tyrėjų nuomonėms apie žodyną. Lenkų dialektologijos kūrėjas nagrinėjamam žodynui priekaištavo dėl rimtų klaidų – „medžiagos patikimumo“ bei „mokslinio apdoravimo“. Kaip vieną iš pagrindinių Karlovičiaus žodyno netobulumo priežasčių Nitčas nurodė faktą, kad veikalas parengtas per anksti, neatsižvelgiant nei į erdvės, nei į laiko ribas, nei savo forma į metodologinį lūžį, įvykusį lenkų dialektologijoje XX a. pradžioje. Betgi baigdamas teksto fragmentų išrašus 1896 m. leksikografas iš esmės rėmėsi tik ikimoksline dialektologija. Nitčas tarp klaidų ir trūkumų, lemiančių negatyvų Karlovičiaus žodyno vertinimą, išvardija šiuos:

- a) neaiškus žodžių parinkimo pagrindas (pavyzdžiui, atsižvelgiama į dirbtinius žodžius, individualius naujadarus, „įtartino lenkiškumo“ žodžius, ypač įvairius

---

¹² *Vertimas*: Kaip kiekvienas geras dalykas, taip ir *Lenkų tarmių žodynas* – labai naudingas veikalas ne tik tiems, kurie nuodugniai tyrinėja kalbą, bet ir plačiam ratui, o atsižvelgiant į jame esančios medžiagos apdorojimą ir gausą, į jį įdėtą didžiulį darbą, tai gražiausias lauro lapas Jano Karlovičiaus nuopelnų vainike bei vienas iš lenkų kalbotyros kertinių akmenų.

- skolinius iš Rusios, dažnai vartojamus Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės ir Ukrainos rašytojų siekiant suteikti savo tekstams vietinio kolorito, į leksiką, priklausančią „kasdieniam inteligentijos dialektui“; asmenvardžius ir pan.);
- b) medžiagos nevienodumas geografiniu požiūriu (dominuoja rytų tarmės, pernelyg daug pakraščių tarmių, ne iš Lenkijos etninių teritorijų, menkai pristatomos vakarų tarmės, ypač Didžiosios Lenkijos, Silezijos);
- c) išsamaus šaltinių sąrašo ir jų kalbinės vertės charakteristikos stoka (nurodymas į darbus arba profesionalius tarmių tekstus, vertingus tiek prasmės, tiek fonetikos požiūriu, neprofesionalių rinkinius, tačiau patikimus, Oskaro Kolbergo pobūdžio veikalus, literatūros, mokslo kūrinius, populiariusius etnografijos darbus), lemianti, kad parinkta leksikos medžiaga yra sunkiai apibrėžiamos vertės (kartais neaiškios ar abejotinos);
- d) nepakankama šių šaltinių kokybė (pavyzdžiui, abejotina medžiagos, išrinktos iš dainų, humoristinių eilėraščių ir padavimų, ypač iš ankstesnės Žečpospolitos rytų teritorijos, kokybė);
- e) spragos ir nenuoseklumas lokalizuojant medžiagą, įvairūs to paties kūrinio citavimo būdai, citatų netikslumas;
- f) daugelyje vietų klaidingas ir neišsamus tarmių morfologijos pateikimas, neleidžiantis susidaryti nuomonės apie šių formų teritorinį paplitimą ir laisva bei neišsami sintaksės medžiaga;
- g) žodyno struktūros (sistemos) paaiškinimo, nuorodų stoka;
- h) ortografijos chaosas, nuoseklumo stoka vartojant supaprastintą citatų rašybą, įrašo netikslumas, nesiorientavimas „apie įrašų mokslinę vertę ir geresnių iš jų ignoravimas, pirmenybės teikimas prastesniems“, šios rašybos paaiškinimų trūkumas („taisyklės, įvairiose žodyno vietose vartojamos skirtingai, visai laisvai ir nerūpestingai“; p. 210);
- i) per daug antraštinių (nuorodinių) žodžių, antraštinių žodžių netikros formos, atsirandančios dėl „beatodairiško ir kritinio elgesio su šaltiniais“, „fonetikos taisyklių nepaisymas“; p. 215);
- j) neaiški sistema ir viename antraštinio žodžio straipsnyje, ir visame veikale;
- k) reikšmių išdėstymo sistemos neaptarimas, poliseminių žodžių reikšmių nesutvarkymas.

Išvadosė Nitčas rašė:

Inna rzecz, że podjął pracę nad siłą jednego człowieka, że już przy zbieraniu materiału nie zdołał osiągnąć pełności, a tym mniej poddać go niezbędnej krytyce, że w ogóle całe wykonanie pod każdym względem chroma. Tę stronę musiałem wyraźnie zaznaczyć, tym silniej, im liczniejsze są bezkrytyczne uniesienia nad Słownikiem, abyśmy jasno zdali sobie sprawę, że w ten sposób dalej pracować nie można, że nawet przed piętnastu laty był on niewystar-

czający, a wprost anachronizmem byłby dzisiaj (...). Bo właśnie zupełny brak metody, wprost pogarda dla jakiegokolwiek dokładnego i jednolitego systemu spowodowały ten bezmiar niedokładności słownika, nie pozwalający mu nigdy zaufać bez zaglądania do źródeł. (...) całe przedsięwzięcie było stanowczo przedwczesne. Pod wielu względami tak jest i istotnie, bez szczegółowych prac systematycznych (...) nie można myśleć o jakiejś „budowie kodeksu gwar”, nie tylko „wspaniałej”, ale nawet skromnej. Dlatego omawiane dzieło nie jest jeszcze pod tę „budowę” „podwaliną”. A jednak dobrze, że jest, dobrze, że mamy chociaż taki indeks, wykazujący równocześnie różnorodne w tym zakresie braki i konieczność innego rodzaju – w wieku XX – pracy, jeśli w ogóle mamy mieć kiedyś „Thesaurus” gwar polskich¹³.

Recenzentas pripažino veikalą esant per daug ankstyvą, tačiau, nepaisant fakto, kad antrąjį visų tarmių mokslinį žodyną pabaigti numatoma (esamu darbų tempu) netgi po 40 metų (Popowska-Taborska 2006: 42), reikia džiaugtis, kad žodynas, nors ir neišbaigtas, tačiau pasirodė visas. Šiame kontekste nuomonė akivaizdžiai netenka savo vertės.

Laikui bėgant nuomonės apie *Lenkų tarmių žodyną* buvo švelninamos, į dienos šviesą iškeliant veikalo privalumus ir vertinant juos atitikimo tuometinei XIX ir XX amžiaus leksikografijai požiūriu.

Vėlesnės nuomonės, išsakytos iš ilgesnio laikotarpio perspektyvos, parodė, kad Karlovičiaus žodynas yra mokslinis veikalas, parengtas pagal tuometinį XIX a. leksikografijos meną, besiremiantis tuometinėmis dialektologijos žiniomis. Dabartiniiais laikais – po daugelio metų nuo didelės žodyno kritikos, išsakytos Nitčo – išsakomos nuomonės parodo nagrinėjamo veikalo reikšmę.

Ypač reikšmingas buvo Mečislovo Karasio (Mieczysław Karas) pasisakymas, nors ir konstatuojantis, kad Karlovičiaus žodynas neteikia naujų metodologinių sprendimų, tačiau pabrėžia, kad jis tinkamai atspindi XIX ir XX amžių sandūros tyrimo pagrindus ir labai išryškina jo reikšmę:

Bez wątpienia znaczenie Słownika gwar polskich jest ogromne i mimo wielu, niejednokrotnie podnoszonych, niedostatków stanowi on w rozwoju polskiej leksykografii gwarowej

---

¹³ *Vertimas*: Kitas dalykas, kad [Karlovičius] ėmėsi darbo, viršijančio vieno žmogaus jėgas, netgi rinkdamas medžiagą nesugebėjo pasiekti išbaigtumo, tuo labiau pateikti jį kritikams, todėl visas parengimas bet kokių požiūriu nevykęs. Šią pusę turėjau aiškiai pabrėžti, nekritinių žodyno nuomonių gausa turi padėti mums aiškiai suvokti, jog tokiu būdu toliau dirbti negalima, akivaizdu, kad net prieš penkiolika metų žodynas buvo neišsamus, šiandien jis tiesiog būtų anachronizmas [...]. Metodiškumo trūkumas, netgi tikslesnės ar vientisos sistemos ignoravimas lėmė netikslų žodyną, neleidžiantį niekada juo pasitikėti nesinaudojant šaltiniais. [...] visas sumanymas buvo pernelyg ankstyvas. Įvairiais aspektais tai svarbu, be išsamesnių sisteminių darbų [...] negalima galvoti apie kokią nors „tarmių kodekso struktūrą“, netgi labai kuklią. Todėl nagrinėjamas veikalas nėra „šios struktūros“ „pamatas“. Tačiau gerai, kad [jis] yra, gerai, kad turime nors tokią rodyklę, kartu nurodančią į įvairius šios srities trūkumus ir XX amžiaus siekiamybę – lenkų tarmių Thesaurus.

moment niesłychanej wagi. [...] już w czasie druku dzieła Karłowicza zdawano sobie sprawę, że słownik jego jest tylko ważnym etapem w rozwoju badań gwarowych, zamykającym jedyne dorobek leksykograficzny XIX w. (Karaś 1961: 363)¹⁴.

Panašų vertinimą 1979 m. suformulavo Henrika Pežowa, atkreipusi dėmesį į Karlovičiaus, pradininko, vaidmenį mokslinėje kalbotyroje, į jo mokslinę tarmių leksikos parengimo koncepciją, taip pat į tuomet buvusias galimybes rengti tokį žodyną (Perzowa 1979: 434–435).

10. ŠIUOLAIKINIAI JANO KARLOVIČIAUS LENKŲ Tarmių ŽODYNO TYRIMAI

Šiuolaikiniai Karlovičiaus *Lenkų tarmių žodyno* tyrimai parodo iki šiol nutylėtus jo privalumus, neneigiant akivaizdžių trūkumų ir aptariant jų priežastis. Elžbieta Konius, ištyrusi istorinės Lietuvos leksiką Karlovičiaus *Lenkų tarmių žodyne*, pabrėžė, kad šio veikalų objektyvus įvertinimas turi būti atliktas epochos, kurioje jis atsirado, požiūriu. Jeigu Karlovičius būtų sumanęs pakeisti anksčiau apgalvotą ir jau realizuojamą veikalų koncepciją, atrinkti ir papildyti šaltinių medžiagą, žodynas niekada nebūtų buvęs parašytas. Karlovičiaus „kolekcija“ – dėl tam tikrų trūkumų, geografijos atžvilgiu – šiuolaikinių vartotojų vertinama kaip naudinga, o ne kaip „anachroninė žodžių rodyklė“ (Koniusz 2001: 78–79).

Panašiai Joana Okoniowa (Joanna Okoniowa), naujojo Valstybinės mokslų akademijos *Lenkų tarmių žodyno* vyriausioji redaktorė, teigiamai vertina Karlovičiaus veikalą nurodydama faktą, kad „mokslininkų kartos sėmėsi ir iki šiol semiasi iš jo ne tik turtingos medžiagos, bet ir įkvėpimo bei interpretacijos idėjų“. Kalbėdama apie kritišką Nitčo recenziją ji pabrėžė, jog lenkų mokslinės dialektologijos kūrėjo autoritetas buvo toks didelis, kad „įžeidžiantis, o daugelyje vietų negatyvus vertinimas ilgam „prilipo“ prie Karlovičiaus žodyno“. Tik pastaruoju metu iš naujo pastebimas susidomėjimas *Lenkų tarmių žodynu* kaip neįvertintu kalbotyros tyrinėjimų šaltiniu (Okoniowa 2003: 249).

Pirmiau pateikti Karlovičiaus *Lenkų tarmių žodyno* vertinimai parodo, kaip atodaira į epochą, kurioje jis atsirado, ilgesnė laiko perspektyva ir patirtis, susijusi su naujo lenkų tarmių žodyno darbais pagal Nitčo koncepciją, vėliau pakeistą Mečislovo Karasio, Valstybinės mokslų akademijos LTŽ vyriausiojo redaktoriaus ir jo

¹⁴ *Vertimas:* Be abejonės, *Lenkų tarmių žodyno* reikšmė yra didžiulė ir nepaisant gausių, dažnai pabrėžiamų trūkumų, jis augančiai lenkų tarmių leksikografijai yra labai svarbus. [...] spausdinant Karlovičiaus veikalą suvokta, kad jo žodynas yra svarbus etapas besiplėtojant tarmių tyrimams, užbaigiantis tik XIX a. leksikografijos laimėjimus.

pasekėjų, turėjo įtakos nuomonei apie šį veikalą. Parodo, kokia iš esmės buvo ne-teisinga ir įžeidžianti Nitčo recenzija, nepaisant esminių jo pastabų ir mokslinių išvadų, pristatomų jau naujos epochos požiūriu moksle ir naujoje tarmių žodyno koncepcijoje, pagrįstumo. Recenzijos autorius, vertindamas žodyną, nepakankamai dėmesio skyrė esminiams veiksniams, tokiems kaip tuometinė leksikografijos prak-tika, tuometinė lenkų liaudies tarmių tyrinėjimų, dialektologijos būklė, praktiškas požiūris kaip galima greičiau pabaigti žodyną, pernelyg didelė medžiagos apimtis, kad ją galėtų redaguoti vienas žmogus, ir pan. Šiandien žodynas ir jo autorius pelnytai įvertinami pabrėžiant, kad Karlovičiaus žodynas iki šiol yra svarbus, neį-kainojamas pagalbininkas tiriant tarmių leksiką, patikrinus yra naujojo Valstybinės mokslų akademijos *Lenkų tarmių žodyno* šaltinis. Karlovičius jame pagrįstai matė „pamatus nuostabiai mūsų tarmių kodekso struktūrai“:

* * *

Baigiant verta prisiminti itin tiksliai ir taikliai suformuluotą Stefano Žeromskio (Stefan Żeromski) nuomonę apie Karlovičiaus nuopelną lenkų dialektologijos rai-dai, išreikštą kūrinyje *Snobizm i postęp*:

Nadzwyczajne zasługi dla gwaroznawstwa położył Jan Karłowicz. Nie tylko doprowadził do wydania „Słownika gwar polskich“; lecz umiał znaleźć i zachęcić cały szereg pracowników, którzy, dzięki jego inicjatywie i kierownictwu, poczęli gromadzić materiały i spisywać słowniki miejscowe. Za czasów Jana Karłowicza istniał formalny ruch umysłowy, widać było „prąd“, dążący w kierunku ludoznawstwa i gromadzenia gwar ludowych (pagal: Karaś 2011: 92–93)¹⁵.

LITERATŪRA

Brückner Aleksander 1904: *Prace słownikowe. – Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903)*. Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”. Warsza-wa, 165–176.

Bystroń Jan 1926: *Wstęp do ludoznawstwa polskiego*. Lwów.

Cygan Stanisław 2009: Mniej znane „dawne” quasi-kwestionariusze do badań dialek-tów polskich. – *Poradnik Językowy* 9, 59–75.

---

¹⁵ *Vertimas*: Ypatingus nuopelnus dialektologijai pelnė Janas Karlovičius. Jis ne tik išleido *Lenkų tarmių žodyną*, bet ir sugebėjo surasti ir paskatinti daugelį darbuotojų, kurie jo iniciatyva ir jam vadovaujant pradėjo kaupti medžiagą ir sudarinėti vietinius žodynus. Jano Karlovičiaus laikais vyko akivaizdus protų judėjimas, buvo matoma etnografijos ir liaudies tarmių kaupimo „srovė“ (pagal: Karaś 2011: 92–93).

Dobrzycki Stanisław 1904: Zdobycze językoznawstwa polskiego. – *Poradnik Językowy*, 50–52.

F1135-10-: Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Jano Karlovičiaus fondas.

Karaś Halina 2010: Polskie słowniki gwarowe – dzieje, typologia, metody opracowania. – *Poradnik Językowy* 4, 72–104.

Karaś Halina 2011: *Polska leksykografia gwarowa*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.

Karaś Halina 2012: O potrzebie badań nad życiem naukowym przełomu XIX i XX wieku. Jan Karłowicz jako animator ówczesnego „ruchu umysłowego”. – *Poradnik Językowy* 5 (atiduoštas spaudai).

Karaś Mieczysław 1961: Z historii badań nad słownictwem gwarowym. – *Język Polski* 41(3), 161–180; 41(5), 355–369.

Karłowicz Jan 1878: Przyczyńki do projektu wielkiego słownika. – *Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego Akademii Umiejętności IV/1876*, s. XIV–XCIV.

Karłowicz Jan 1871: *Poradnik dla zbierających rzeczy ludowe*, napisał dr. Jan Karłowicz, Warszawa.

Kaupuż Anna, Smułkowa Elżbieta 1984: Nieznane prace Jana Karłowicza o języku polskim na Wileńszczyźnie. – *Studia nad polszczyzną kresową* 3, red. J. Rieger, W. Werenicz, Wrocław-Warszawa, 82–90.

Koniusz Elżbieta 1996: Polszczyzna wileńska w „Słowniku gwar polskich” Jana Karłowicza. – *Wilno i Kresy północno-wschodnie* 3, *Polszczyzna kresowa*, red. E. Feliksiak i B. Nowowiejski, Białystok, 125–141.

Koniusz Elżbieta 2001: *Polszczyzna z historycznej Litwy w „Słowniku gwar polskich” Jana Karłowicza*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.

Koniusz Elżbieta 2005: Jan Karłowicz jako językoznawca, etnograf i folklorysta – w setną rocznicę śmierci (1836–1903). – *Studia Filologiczne Akademii Świętokrzyskiej* 18, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 7–17.

Koniusz Elżbieta 2005a: Dziedzictwo kulturowe Wielkiego Księstwa Litewskiego w pracach leksykograficznych Jana Karłowicza. – *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, red. Maria Teresa Lizisowa. Kraków: Collegium Columbinum, 145–159.

Koniusz Elżbieta 2008: Wyrazy ekspresywne z historycznej Litwy w „Słowniku gwar polskich” Jana Karłowicza. – *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica* 4, red. M. Karamańska, E. Młynarczyk, E. Stachurski. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 179–186.

Kryński Adam Antoni 1904: Jan Karłowicz jako językoznawca. – *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903)*. Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”, Warszawa, 120–164.

- Leszczyński Zenon 1998: O dziewiętnastowiecznych początkach dialektologii polskiej. – *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*, red. S. Gala. Łódź, 69–75.
- Łoś Jan 1904: Znaczenie „Słownika gwar polskich”. – *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903)*. Książka zbiorowa wydana staraniem i nakładem redakcji „Wisły”, Warszawa, 176–180.
- Nehring Władysław 1901: Jan Karłowicz, „Słownik gwar polskich“. Tom pierwszy A do E. 1900, str. 455, 8-e. – *Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie* 1(1), 161–164.
- Nitsch Kazimierz 1911: Recenzja „Słownika gwar polskich“ J. Karłowicza. – *Wybór pism polonistycznych* 4. *Pisma dialektologiczne*. Wrocław-Kraków, 1958, 195–225.
- Nowowiejski Bogusław, red., 2009: *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej*. Białystok.
- Okoniowa Joanna 2003: Jan Karłowicz. W setną rocznicę śmierci. – *Język Polski* 83(4–5), 246–250.
- Okoniowa Joanna 2006: Stan obecny perspektywy ogólnopolskiego słownika gwarowego. – *Studia Dialektologiczne* 3, red. J. Okoniowa. Kraków, 11–19.
- Okoniowa Joanna 2012: *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza. Dziedzictwo. Inspiracje. Wyzwania. – *Prace Filologiczne* (atiduotas spaudai).
- Perzowa Henryka 1979: Jan Karłowicz jako dialektolog. – *Poradnik Językowy* 9, 426–436.
- Popowska-Taborska Hanna 2006: Obecny stan prac nad „Słownikiem gwar polskich“. – *Studia Dialektologiczne* 3, red. J. Okoniowa. Kraków, 21–22.
- Rutkowska Krystyna 2012: Zasługi Jana Karłowicza dla języka i folkloru litewskiego. – *Poradnik Językowy* (atiduotas spaudai).
- Sawaniewska-Mochowa Zofia 2003: Polscy miłośnicy języka i folkloru litewskiego w XIX wieku. – *Acta Baltico-Slavica* 27, 73–95.
- Sawaniewska-Mochowa Zofia 1990: *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej*. *Słownictwo*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Urbańczyk Stanisław 1993: *Dwieście lat polskiego językoznawstwa (1751–1950)*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Woźniak Kazimierz 2000: Stan polskiej leksykografii gwarowej pod koniec XX wieku. – *Słowiańskie słowniki gwarowe*, red. Hanna Popowska-Taborska. Warszawa, 17–51.
- ŻiPK 1904: *Życie i prace Jana Karłowicza (1836–1903)*. Książka zbiorowa wydana nakładem i staraniem „Wisły”, Warszawa.

Jan Karłowicz's contribution to dialectology.
Słownik gwar polskich [Dictionary of Polish
Dialects] as a breakthrough project

SUMMARY

The paper discusses the contribution of Jan Karłowicz (1836–1903) to the development of Polish dialectology, and presents the “Dictionary of Polish Dialects” as a major breakthrough in the Polish dialectal lexicography. Jan Karłowicz, who has been long fiercely, though unjustly, criticized as a linguist (lexicographer and dialectologist), is currently re-discovered and esteemed as an organizer of scientific life. Karłowicz's contribution to the research on dialects is much more serious than what it has hitherto been considered, and it involves an aspect of his work that has been scarcely emphasized and appreciated; namely, ethnographical and dialectological field studies that he initiated and organized.

His organizational work is attested in the prolific correspondence preserved e.g. in the Lithuanian State Historical Archives. It exemplifies Karłowicz's co-operation with both professional scientists and laymen (enthusiasts of folklore, dialects and of broadly understood folk culture) as far as collecting ‘folk objects’ is concerned. The majority of his co-operators worked for the ethnographical journal “Wisła” that was edited by Karłowicz, and wrote articles devoted to folk culture, as well as compiled dialectal dictionaries of particular villages or small regions. Thus, the Vilnius archives mirror vividly Karłowicz's work as an organizer and collector of information on both Polish and – what is important – Lithuanian dialects. His contribution to the Lithuanian studies and Lithuanian dialectology has hitherto been little acknowledged, nonetheless currently this aspect of his work is much more often pointed to.

Undoubtedly, Karłowicz's major dialectological work is *Słownik gwar polskich* (1900–1911) [Dictionary of Polish Dialects] which has begun a new era in the history of the Polish dialectal lexicography. Though it still draws on previously published dictionaries, it can be described as a breakthrough project that marks the ending of the second period of the Polish dialectal lexicography and opens a new one. This conclusion is based on two features of Karłowicz's dictionary. Firstly, as compared to previously compiled dictionaries, its content and source data are immense. Secondly, it's the first complete Slavonic dictionary (and actually the only one) covering all the dialects (except for the emigrant ones), although with a variable degree of precision. While many shortcomings of the dictionary have been pointed to from the day of its publication, it remains a valuable source of information on dialectal vocabulary. The paper discusses mainly the content of the dictionary, its sources, concept, methodology applied, as well as various opinions on the dictionary.

Įteikta 2012 m. rugsėjo 26 d.

HALINA KARAŚ

Varšuvos universitetas, Lenkų kalbos institutas

Krakowskie Przedmieście g. 26/28, 00-927 Warszawa, Polska

h.a.karas@uw.edu.pl